

10.2022

ИЗГУБЕНИЯТ
ПЪТ НА
АФГАНИСТАН

ЖИВАТА ПОЧВА
В ШВАРЦВАЛД

NATIONAL GEOGRAPHIC БЪЛГАРИЯ

ВАРНЕНСКОТО ЗЛАТО

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

ISSN 1312-6571

5,99 лв.

10 >

9 771312 657664

50 ГОДИНИ ОТ ОТКРИВАНЕТО
НА ВАРНЕНСКИЯ ХАЛКОЛИТЕН НЕКРОПОЛ

ОКТОМВРИ 2022

ВАРНЕНСКОТО ЗЛАТНО СЪКРОВИЩЕ • ИЗГУБЕНИЯТ ПЪТ НА АФГАНИСТАН • ЖИВАТА ПОЧВА

СЪДЪРЖАНИЕ

На корицата:

Двойката златни бикове, открити в кенотаф във Варненския халколитен некропол, дават повод за хипотетична връзка с древни цивилизации въз основа на броя на точките („пъпките“ и отворестията) по фигурките.

СНИМКА: КРАСИМИР АНДОНОВ

СТАТИИ**Най-старото злато на света**

През този месец се навършват 50 години от откриването на Варненския халколитен некропол – едно от най-големите археологически открития в нашите земи. Става въпрос за т.нар. халколитна култура „Варна“, станала известна с нейното най-значимо наследство – най-старото обработено злато в човешката еволюция.

ТЕКСТ И СНИМКИ:
КРАСИМИР АНДОНОВ
..... стр. 28

▲ Изгубеният път на Афганистан

Национално шосе 1 – най-скъпата и важна пътна артерия в Афганистан, наричана някога от политиците „Път към бъдещето“, днес е отражение на попарените надежди на страната.

ТЕКСТ: ДЖЕЙСЪН МОТЛАГ
СНИМКИ: БАЛАШ ГАРДИ
..... стр. 56

ГОРЕ: Работейки за бакшиши от преминаващи шофьори, 10-годишният Рафиула поправя щетите от крайпътни бомби на Национално шосе 1 в Афганистан.

Невидими и скрити

За да бъде устойчиво, лесовъдството трябва да се съобразява и с последиците за всичко, което се намира от повърхността на почвата надолу. Но не би имало почва без микроскопичните бактерии, гъби, акари, червеи и групи миниатюрни форми на живот, които разлагат органичната материя.

ТЕКСТ: ФЕРИС ДЖАБР
ИЗОБРАЖЕНИЯ: ОЛИВЕР МЕКЕС И НИКОЛ ОТАВА
..... стр. 80

ФОТО СВИДЕТЕЛСТВО

NATIONAL GEOGRAPHIC

БР. 10 (204)

ДУХЪТ НА САМУРАЯ

СНИМКИ:
РЪОТАРО ХОРИУЧИ

Портрети са запечатали красотата и почитта, свързани с древните воители, които днешна Япония още тачи.

ПОГЛЕД
КЪМ
ЗЕМЯТА
ОТ
ВСЕКИ
ВЪЗМОЖЕН
ЪГЪЛ

По време на японския фестивал Соманоаи облечени в доспехи участници, някои с предци самураи, дефилират и се състезават на коне. Тук Мицую Абе – търговец на антикварни доспехи в истинския живот – се е облякъл като самурай *го-таишо*, командир на батальон.

За своя портрет Мива Хосокава е облечена като кавалерист *киба*. По време на фестивала се грижи за жребците на участниците благодарение на уменията, които усвоила от работата си в ранчо за коне.

Пенсиониранят държавен служител Юкио Имага играе ролята на *самурай-тайшо* – командир на рота. За да вдъхне страх на противника, на шлема му има изображение на *они* – чудовище от японския фолклор.

ПРЕДИСТОРИЯТА

ФОТОГРАФ ТЪРСИ СВОЯТА ЯПОНСКА ИДЕНТИЧНОСТ
И ПРЕОТКРИВА МИНАЛОТО В НАСТОЯЩЕТО

СЛЕД КАТО ГОДИНИ наред снимал извън Япония, Рьотаро Хориучи обърнал обектива към собствената си страна. Докато се питал какво представлява японската идентичност – и неговата собствена като японец, той започнал да се вглежда в *мицури* – обществените празненства, които се организират във всяка японска област още от древни времена.

Хориучи обяснява, че когато присъствал на фестивала Сом Номоюй в префектура Фукушима, където всеки юли потомци и поклонници на самураите се обличат в доспехи и се надбягват с коне, бил „поразен и развълнуван от мощта им и човешкия аспект“. Преди повече от хиляда години господарят на Сом основал фестивала като военно учение за самураите, които били посветили своя живот на

защитата на неговия. Днешните участници се вдъхновяват от дисциплината, честта и лоялността на самураите – ценности, които им помагат да устояват на несгодите на суровия живот, включително опустошителните земетресение и цунами, връхлетели през 2011 г. областта Сом във Фукушима и предизвикали ярено бедствие.

Като чул историите на днешните участници и виждайки силата на тяхната убеденост, Хориучи осъзнал, че следващият му проект ще бъде опит да „запечата характеристиките и идентичността им като самураи“.

За поклонниците на самураите миналото оформя настоящето. А чрез тези портрети Хориучи открил собствената си същност – която се променя според времето и мястото, но съхранява духа на традицията. —ГЕЙЛ ЦУКИЯМА

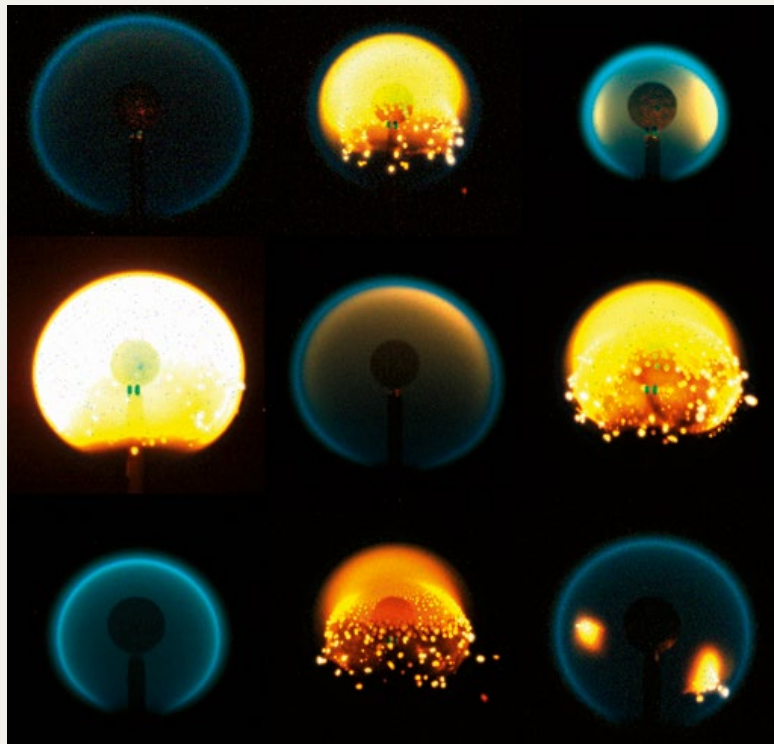

Среща на традицията с модерността: понякога самурайският потомък и участник във фестивала Мицукиюй Монма сменя коня с мотор.

ВЕСТИ
ОТ ПРЕДНАТА ЛИНИЯ
НА НАУКАТА
И НОВИТЕ ИДЕИ

Доматите страгат от климата

Сос за пица и паста, кетчуп – домати са неизменни в кухнята. Но в последните години сушата и жегите поразиха Калифорния, която произвежда около 30% от консервните домати в света. Реколтата пострада тежко и създаде затруднения и на фермерите, и на консуматорите. —АЛЕХАНДРА БОРУНДА

КОСМИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ОГЪН В КОСМОСА

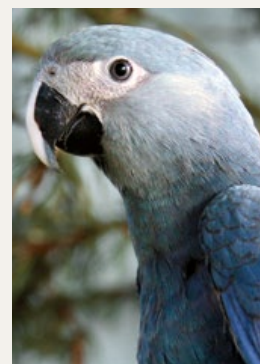
ЗАРАДИ ЛИПСАТА НА ГРАВИТАЦИЯ НА КОСМИЧЕСКАТА СТАНЦИЯ ПЛАМЪЦИТЕ СЕ ДЪРЖАТ „ИЗВЪНЗЕМНО“

На Земята огънят изглежда като трепкащи езици – но не и в Космоса. В отсъствието на гравитация горещият въздух не се издига и не придава познатите танцуващи форми на пламъците. При микрогравитация те могат да се раздуят във въздушни куполи и кълба, които горят и при изненадващо хладните 480°C. Пламъците на снимката горе горят на Международната космическа станция като част от Авангардните експерименти за горене при микрогравитация (АСМЕ). „Писатели фантасти се свързваха с мен за пламъците – казва Питър Съндерланд, проучвател от АСМЕ. – Абсолютно извънземни са.“ В течение на 4 години АСМЕ запалили над 1500 огъня на станцията в рамките на изпитания за подобряване на противопожарната безопасност на космическите апарати и на компютърните модели на горенето. Крайно време е: изгарянето на фосилните горива е огромен източник на въглеродни емисии. —МАЙКЪЛ ГРЕШКО

БИОРАЗНООБРАЗИЕ

Малката синя ара се завръща

Повече от 20 години след като за последно е бил видян в дивата природа в Бразилия, спиксовият ара отново се връща там. Загубата на местообитания и браконьерството съсипали вида със синя перушина, последно забелязан през 2000 г. Колекционери, притежаващи няколко птици, и природозащитниците помогнали за създаването на програма за развъждане в плен в Бразилия. През юни 8 ари бяха пуснати в защитена гора, а в края на годината ще ги последват още дузина. —АНИ РОТ

СЪЩЕСТВА СЪС СКЛАДОВИ ПОМЕЩЕНИЯ

АНГЛИЙСКАТА БИОЛОГИЧНА антроположка Алис Робъртс толкова често е подигравала недостатъците на човешката форма, че през 2018 г. колега ѝ отправил следното предизвикателство: да проектира отново тялото, като подобри частите му. Върхновявайки се от различни от човека видове, Робъртс предположила, че може да се чувстваме по-добре с някои от техните характеристики, включително с торбата на двуутробните.

Никоя човешка майка няма скоро да гържи в торба малкото си, но за много животни вградените им складови помещения са жизненоважни. Ето пет от тях. — ХИКС УОГАН

1.

1. МОРСКО КОНЧЕ

Той върши тежкия труд

При двойките на морските кончета женската поставя яйцата си в мъжкия, който ги държи в предно отделение, наречено марсупиум. След 14 до 28 дни той ражда близо 1500 гребосъка във водата.

2. МОРСКА ВИДРА

Склад за храна

Под предмишниците си морските видри имат джобчета от отпусната кожа. Там могат да държат любимия си камък, с който чупят черупчести, и да складират храна, която са събрали, но искат да изядат по-късно.

3. ЕХИДНА

Гушка малкото до болка

Женската ехидна пази яйцето си, превърнало се в новородено, във временна торбичка, оформена от свитите ѝ стомашни мускули. Малкото остава там, докато се развият остриите бодли по тялото му.

4. ВОМБАТ

Хигиенична стратегия

Както женските от други двуутробни видове, вомбът има торбичка, където малките ѝ започват живота си. Но за разлика от тях торбичката в средната част на тялото ѝ се отваря към задницата ѝ, за да не се пълни, докато тя копае — и да поспе потомството ѝ с пръст.

5. БУРУНДУК

Бузи като чанни

Един от най-дребните членове на сем. Катерицови — бурундукът, може да гълча храна в бузите си, докато почти достигнат размера на тялото му. За да оцелее през зимата, той се храни от запасите, пренесени по този начин до бърлогата му.

2.

3.

4.

5.

ДИВАТА АЛЯСКА

Американският национален парк „Портите на Арктика“ е сурова

с по-малко от 10 000 посетители годишно – само частица от тези в другите национални паркове в САЩ, този далечен пейзаж се намира в сърцето на Аляска, изцяло отвъд Северния полярен кръг. Площта му от 3,4 млн. хектара предлага на безстрашните приключенци свободата да скитат на воля.

ПРИДВИЖВАНЕ

Създаден през 1980 г., за да опазва неусвоени земи – включително част от планините Брукс – и традиционното препитание на автохтонното население, националният парк „Портите на Арктика“ е предизвикателство и за най-коравите пътешественици. Тъй като няма пътища, повечето посетители пристигат по въздуха от селищата Бетълс, Колдфут и Анактувук Пас, след което продължават с лодка, ски или кучешка шейна. Хората без голям опит в пущинака по-добре да тръгнат с водач.

ПРИРОДНИ ЧУДЕСА

Драматичната шир на парка е дом на най-различни животни. Слънцето, което не залязва от май до юли, предлага безброй красиви гледки.

- Фотографите се дивят на скалистите хребети на върховете Аригеч в масива Брукс.
- Любителите на птици са документирали над 145 вида, включително голям ястреб, блатна сова и северен певец.
- Спускането по р. Ноатак е шанс да зърнете овцебикове, кафяви мечки, карибута и високия 2524 м връх Игикнак.

МЕСТНА КУЛТУРА

Анактувук Пас е единственото градче за достъп в рамките на парка. Но селището не е просто изходен пункт към приключенията; тук можете да научите повече за хората, които хиляди години са се прехранвали от тези земи. Дом на някога номадския народ нунамшут, в селото има музей, който разказва за начина на живот, който продължават да водят и днес и който е много зависим от карибутата. Понастоящем стагата карибу са застрашени от климатичните промени и от планиран миньорски път.

„КОЛКОТО ПОВЕЧЕ МИГОВЕ
КРАЧА ПРЕЗ ТУНДРАТА И
ПЛАВАМ ПО РЕКИТЕ, ТОЛКОВА
ПОВЕЧЕ СЕ ПРЕОБРАЗЯВАМ.“

— Килии Юян

шир от планини и реку

В ЧИСЛА

0

УСТАНОВЕНИ МАРШРУТИ В ПАРКА

114

СРЕДНОГОДИШЕН СНЕГОВАЛЕЖ
В САНТИМЕТРИ

343

НАСЕЛЕНИЕ НА АНАКТУВУК ПАС

нац. парк
„Портите
на Арктика“
АЛЯСКА (САЩ)

Река Алатна тече
покрай езерото
Такахула.

ТЕКСТ: ДЖЕНА ШНУЕР СНИМКА: КИЛИИ ЮЯН

В света на сенките

АРХЕОЛОЗИТЕ РАЗГАДАВАТ
ДРЕВНИЯ КРАЛСКИ ОБЕКТ
РАТКРОГАН – ВКЛЮЧИТЕЛНО
ЗАГАДЪЧНИЯ ПОРТАЛ КЪМ
ПОДЗЕМНИЯ СВЯТ

ТЕКСТ: **РОНАН О'КОНЪЛ**

НАСРЕД ЕДНО ПОЛЕ в Ирландия има голяма могила, където овце скитат и пасат на воля. Ако бяха попаднали на същото място преди векове, същите животни сигурно щяха да са сковани от ужас, вдигнати във въздуха от пеещи и пререшени празнуващи, за да бъдат принесени в жертва на демоничните духове, които според преданието обитавали съседната пещера Оуинагат. Монументалната могила се намира в сърцето на Раткроган, център на древното ирландско кралство Конахт. Понастоящем някогашното средище от желязната епоха е почти напълно погребано под земеделската земя на графство Роскомън, а Ирландия кандидатства за вписването му в Световното наследство на ЮНЕСКО.

Разпрострял се на над 6 кв.км, Раткроган обхваща 240 археологически обекта на възраст 5500 години. Сред тях има надгробни могили, пръстеновидни крепости (селшца), изправени камъни, линейни землени съоръжения, светилище от желязната епоха – и Оуинагат, т.нар. Порта към Ага.

Преди повече от 2000 години – обяснява археологът и специалист по Раткроган Даниъл Кърли, – когато ирландските общности изглежда почитали природата и самата земя, именно тук, в Раткроган, се зародил ирландският новогодишен празник Самайн (Саун). През XIX в. традицията на Самайн била пренесена от ирландските имигранти в САЩ, където се преобразила в преяждането със захар на американския Хелоуин.

Погребан под зелените поля на ирландското графство Роскомън, Раткроган датира от 3500 г. пр.Хр. и обхваща 240 археологически обекта. Включително т.нар. Порта към Ага.

Дороти Ан Брей, пенсиониран доцент в университета „Макгил“ и експерт по ирландски фолклор, обяснява, че преди християнството ирландците разделяли годината на лято и зима, като в тази рамка имало четири празника. Имамък на 1 февруари съвпадал със сезона на агненето. Белтейн на 1 май отбелязвал края на зимата и включвал ритуали като измиване на лицето с роса, откъсване на първите цъфнали цветя и танци около украсено дърво. Първи август водел със себе си Лунаса – празник на жътвата, посветен на бог Луг и ръководен от ирландските крале. Накрая, на 31 октомври, настъпвал Самайн, когато приключвала една селскостопанска година и започвала следващата.

Раткроган бил кралско селище и основно сборище за изброените празници. По време на Самайн Раткроган бил център на всички дейности, съсредоточени в издигнатия храм, обграден от надгробните могили на конахтския елит. Някои от тези привилегировани люде може би живеели в Раткроган. Останалите общности на конахтското престолюдие обитавали пръснати стопанства и се събирали тук само за празниците. По време на оживените събития те търгували, пирували, разменяли си дарове, играли игри, уреждали бракове и обявявали война или мир.

Освен това празнуващите може би принасяли ритуални жертви, вероятно предназначени за духовете в ирландското отвъдно. Това мъгляво

Три полирани златни гривни от символично погребение № 4. Намерените златни дарове в този гроб без скелет са 339, а общото им тегло е 1516 грама. Изработката на гривните демонстрира майсторството на лелярите от културата „Варна“ – тънкостенните отливки са една от най-сложните дейности в ранната металургия.

КРАСИМИР АНДОНОВ, ЖОРО МАНОВ,
МАРИН ПАНОВСКИ, АТАНАС БЪРЗАКОВ

НАЙ-СТАРОТО ЗЛАТО НА СВЕТА

НАХОДКИТЕ ОТ ВАРНЕНСКИЯ ХАЛКОЛИТЕН
НЕКРОПОЛ СА НАЙ-СТАРОТО ТЕХНОЛОГИЧНО
ОБРАБОТЕНО ЗЛАТО В ЧОВЕШКАТА ЕВОЛЮЦИЯ

Златна зооморфна фигура (бик) от гроб № 26. Според археолозите хората от културата „Варна“ използват като суровина разсипно самородно злато. Предполага се, че то е събирано от поречията на златоносните реки на територията от днешна Южна България.

КРАСИМИР АНДОНОВ, ЖОРО МАНОВ,
МАРИН ПАНОВСКИ, АТАНАС БЪРЗАКОВ

В късния юнски следобед район „Погребите“ на град Варна е потънал в дрямката на лятното безвремие. По тесните улички рядко минава кола, а хората, доколкото ги има, се крият под сенките на дърветата.

Археологът д-р Владимир Славчев, с когото вървим и разговаряме за древната история на града, се спира и посочва нова сива жилищна сграда: „Ето там при изкопните работи за основите на кооперацията се появи част от некропола и така проучихме още шестнадесет погребения... А наскоро на съседна улица започнаха нов строеж, но там не излезе нищо... Явно тук някъде е краят на древното съоръжение...“

Парчето земя, заключено между улиците „Антон Страшимиров“, „Константин Доганов“ и „Веслец“, е познато на специалистите като „Варненски халколитен некропол III“. Данни за вероятен археологически обект тук има още от края на 50-те години на XX век, но поради гъстото застрояване, разкопките стават възможни едва напоследък, когато новите кооперации започват да заменят старите къщи на квартала... Проучванията, които д-р Владимир Славчев извършва днес, всъщност са продължение на работата по едно от най-големите археологически открития в нашите земи. Откритие, предизвикало световен научен интерес и променило представите за

развитието на древния свят. Става въпрос за т.нар. халколитна култура „Варна“, станала известна с нейното най-значимо наследство – най-старото обработено злато в човешката еволюция!

Но за да разкажем историята на проучването, от чиито първи стъпки през този месец отбелязваме точно 50 години, трябва да започнем от самото начало...

Халколитът, познат още като каменно-медна епоха, или енеолит (V век пр.Хр. за Балканския полуостров), е период от човешката праистория, в който хората откриват и се научават да обработват първите метали – мед и злато. На този етап камъкът остава важен материал за изработка на сечива и предмети, но постепенно в бита навлизат и по-практичните метални изделия. Всъщност самородни мед и злато се обработват механично и преди халколита, но едва през този период можем да говорим за същинска металургия, включваща: добив на руда, топене на метал и изливането му в нужните форми. Хората от каменно-медната епоха живеят уседнало и осигуряват голямата част от прехраната

си, като отглеждат зърнени култури и се грижат за опитомен животни. Важен отличителен белег на периода е появата и развитието на занаятите. От земеделците и скотовъдите се отделя групата на занаятчиите – хората, чиято дейност изисква тясна специализация (металургия, грънчарство, кожарство, изработване на бижута...). Селищата през халколита са добре планирани и организирани. Общността погребва своите мъртви на територии извън населените места, в т.нар. некрополи (за разлика от по-ранната епоха – неолита, от която археолозите намират погребения под къщите). През периода територията на Балканския полуостров е населена от общности, които активно контактуват помежду си и това допринася за бързото разпространение както на ресурси, така и на знания и умения.

В РАЙОНА НА ДНЕСНИЯ ГРАД Варна при прокопаването на плавателния канал между Варненското и Белославското езеро са открити останките на потънало селище от каменно-медната епоха. За находката първи съобщават основателите на българската археологическа наука – братята Карел и Хермин Шкорпил:

„От четиридесет години насам следихме със зорко око дали ще се открият в нашето Варненско езеро остатъци от едновременни наколни постройки. Очаквахме да се открият наколни постройки на праисторическия човек или на тракийците. В началото на 1921 г. се събдна нашето чакане, когато беше почнато прокопаването на канал между Варненското и Гебедженското (Белославското) езеро. Машината (драга) почна да изкарва колове и разни черепици от глинени съдове, кости на разни животни и други предмети. Разбрахме, че тука е имало едно време наколни постройки. Според направата на съдовете и намерените каменни брадви разбрахме, че те произлизат от онова отдалечено време, когато първобитният човек си е изработвал глинени съдове без грънчарско колело и оръдия от камък. [...] Употреблението на металите не е било тогава известно. Коловете на постройките са закрепени с долния си край с пласт от морски миди, каквито се срещат в Черно море...“ По-късно, при големите

строежи от втората половина на XX век и при разширяването и удължаването на водния път, край Варненското езеро са открити още няколко подобни селища. За съжаление изкопните работи унищожават лежащите на дъното останки и за археолозите остава само възможността да отбележат местоположението и да съберат извадената от дълбочките натрошена керамика...

Една друга случайна находка обаче дава златен шанс на българската археология.

На 2 и 3 октомври 1972 г. багеристът Райчо Маринов работи по прокарването на траншея за силов електрически кабел на северния бряг на Варненското езеро, на около 600 м от водата. При поредното загребване на кофата в пръстта проблясват метални предмети, което кара Маринов да спре работа, за да разгледа и събере неочакваната находка. Няколко дни по-късно той се свързва със сътрудниците на музея

ГОРЕ: Халколитният некропол „Варна I“ по времето на провеждане на разкопките. На преден план се вижда строго геометричното разположение на разкопаните гробове, а на заден – близкото Варненско езеро.

ДОЛУ: Димитър Златарски, сътрудник към музея в Дългопол, описва находките, открити случайно от багериста Райчо Маринов.

ПРЕХОДНА СТРАНИЦА

Археологът Иван Иванов (1944–2001), открил за науката най-старото злато на света. На снимката Иванов държи глинената купа от гроб № 4. Съгът е с диаметър 52 см и височина 23 см. Вътрешността му е покрита с геометрични мотиви, нанесени със златен прах.

АРХИВ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ВАРНА

Антропологът проф. Йордан Йорданов успява да направи възстановка на чертите на Владетеля въпреки сравнително лошо запазения череп.

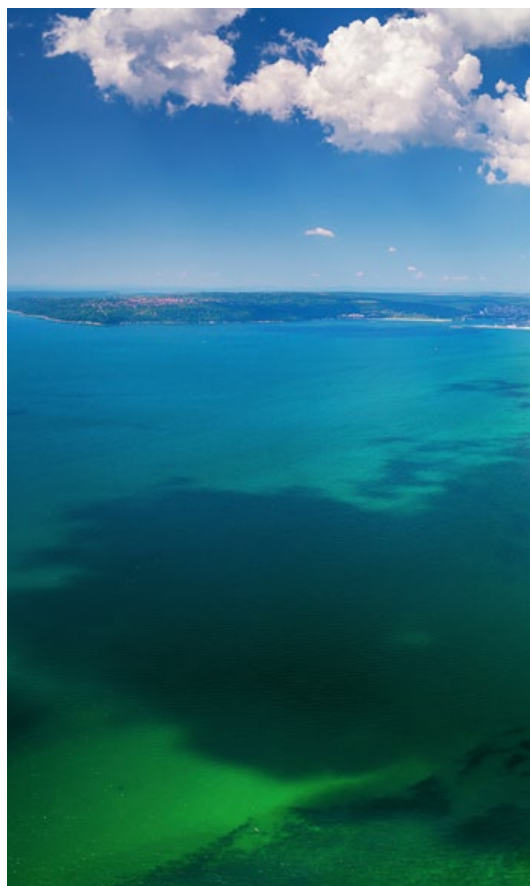
вдясно: Най-богатият гроб – този на Владетеля на общността, е експониран в Археологическия музей – Варна така, както е бил открит при разкопките.

КРАСИМИР АНДОНОВ, ЖОРО МАНОВ, МАРИН ПАНОВСКИ, АТАНАС БЪРЗАКОВ

в Дългопол – Димитър Златарски и Анчо Анчев, на които показва медните според него предмети. Двамата специалисти веднага разбират важността на находките и съставят приемателен протокол за „27 златни предмета, 6 медни сечива и 3 кремъчни пластини“, след което от своя страна уведомяват Варненския археологически музей. От там незабавно са организирани спасителни разкопки и на 2 ноември на терен започват работата научният сътрудник Михаил Лазаров и неговият помощник – младият археолог Иван Иванов. Установява се, че багерът се е натъкнал и е разрушил гробна яма от къснохалколитен некропол, вероятно свързан с близките наколни селища. След пресяване и почистване на пръстта са открити още златни предмети, както и петната на три съседни гроба. С това е поставено началото на едно дълго и изключително проучване, продължило с прекъсвания 13 сезона (от 1972 до 1991 г.), с разкрити 294 погребения на площ от 7500 кв.м. Археологът, свързал живота си с изследването на некропола, е същият онзи младеж Иван Иванов, който през 1972 г. започва спасителните разкопки като помощник-ръководител. Младият учен поема още в началото инициативата (и отговорността) да води полевата документация и да определя методите на работа, а през 1974 г. спечелва конкурс за научен сътрудник по праистория и от 1975 г. е единствен ръководител на проекта. Наред с теренните проучвания Иван Иванов успява активно да работи и за популяризирането на находките – пише статии и книги, организира международни изложби и конференции.

СВЕТОВНАТА НАУЧНА ОБЩНОСТ е силно заинтригувана от случващото се край Варна и има защо да е така – намерените погребални дарове са най-ранната и най-богатата колекция от златни праисторически изделия. Открити са над 3000 предмета от благородния метал с общо тегло над 6 кг, като само теглото на артефактите от най-богатия гроб № 43 надхвърля цялото намерено злато от този период по света! Наред с това медните изделия са над 160, над 230 са кремъчни сечива, глинените съдове са над 650, накитите, направени от

минерали и черупките на морските мекотели *Dentalium* и *Spondyllus*, надхвърлят над 1100 броя...

Значимостта на находката обаче се изразява не само в нейната материална стойност. Откритието е изключително ценно и с информацията, която носи. Погребалните ритуали са отражение на вярванията на хората, които ги практикуват, а гробните дарове разказват за нивото на занаятите, за материалните придобивки и за социалното положение в обществото...

В некропола, получил името „Варненски халколитен некропол I“, могат да бъдат разграничени най-общо два типа погребения – такива, които съдържат човешки кости (реални) и такива, в които кости липсват (символични). В реалните погребения се откриват изпънати скелети, положени по гръб (това обикновено са мъжки гробове) и скелети, сгънати настрани, обърнати на гясно – в т.нар. поза „хокер“ (преобладаващо

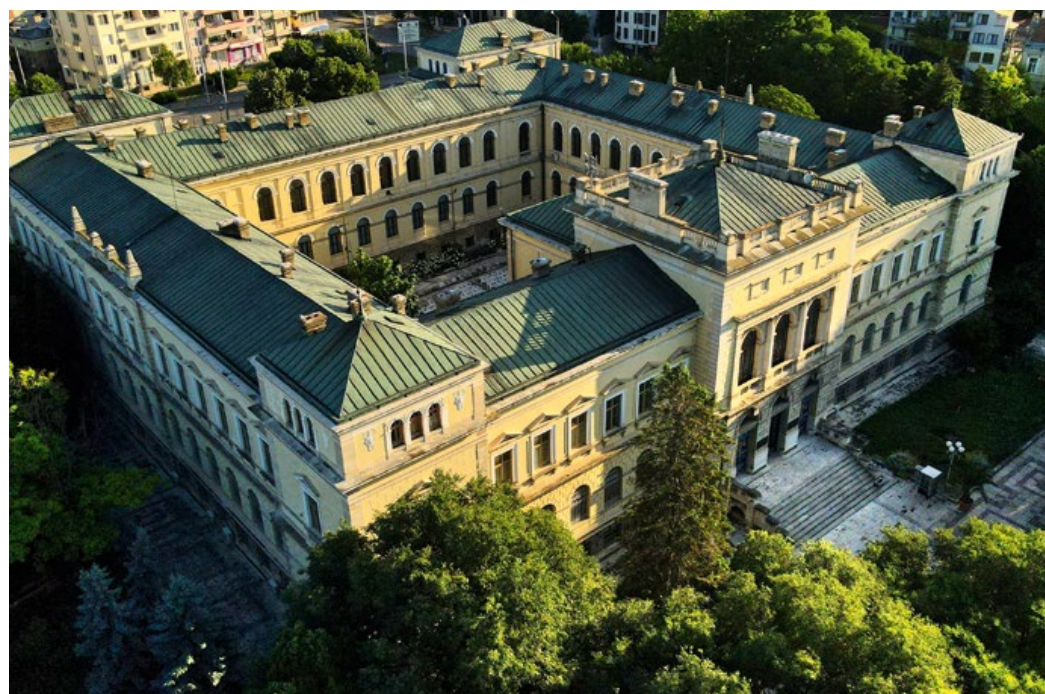

Град Варна, разположен край едноименния морски залив.

ВАЛЕНТИН ВЪЛКОВ/GETTY IMAGES

ДОЛУ: Археологическият музей във Варна се помещава в сградата на бившата Държавна девическа гимназия. Сградата е построена през 1898 г. и днес има статут на недвижима културна ценност от национално значение. В началото на XX в. на Варненското археологическо дружество е предоставена една стая от училището за съхранение на сбирките, а днес музеят заема цялата сграда на гимназията.

КРАСИМИР АНДОНОВ

Карта на наколните селища и свързаните с тях некрополи

По време на каменно-медната епоха (халколит) нивото на Световния океан е било 6 до 8 м по-ниско от днешното и жилищата на древните хора са били разположени по бреговете на езерата. Днес останките им се намират под вода.

Археолозите акцентират върху факта, че подобно струпване на селища е много нетипично за епохата. Според учените причините за това са комплексни. Почвите край езерата са влажни, обработват се лесно и дават на земеделците възможност да добиват богата реколта. Около езерата има и достатъчно паша за одомашнените животни. Освен това наколните жилища, построени на платформи върху водата, дават сигурност и защита на хората от общността.

На север от морската ни столица има известни още няколко селища, свързани с културата „Варна“. Халколитният некропол при Големия остров на Дуранкулашкото езеро, където разкопките продължават и днес, е синхронен по време на некропола Варна I.

Летище Варна

с. Езерово

М
ЕЗЕРОВО I

с. Казашко

М
ТОПОЛИТЕ

М
ЕЗЕРОВО II

Продължава
във вмъкнатата
карта долу

Варненско езеро

М
ЛЪДЖАТА

М
ПОВЕЛЯНОВО

*Белославско
езеро*

М
БЕЛОСЛАВ

с. Страшимирово

с. Белослав

М
СТРАШИМИРОВО II

М
СТРАШИМИРОВО I

АМ „ХЕМС“

Халколитен некропол Варна II

Некрополът е открит случайно при строителни работи (1976 г.), които вече са унищожили почти цялото съоръжение. Археолозите успяват да проучат едва 3 гроба. Намерените 31 златни мъниста в гроб № 3 се оказват най-старото обработено (стопено и излято във форма) злато в историята. Датировката е извършена с радиовъглеродно изследване на костите, с които са били открити златните артефакти. Полученият резултат е 4750 г. пр.Хр., което означава, че находката е вече на около 6770 години!

ВХН II

Халколитен некропол Варна I

Това е мястото, на което са открити изключително богати погребални дарове. Само златните предмети са над 3000, а общото им тегло надхвърля 6 кг. Некрополът е намерен случайно при изкопни работи през 1972 г. Основното проучване на обекта е извършено от археолога Иван Иванов (1944–2001), като около една четвърт от предполагаемата обща площ на съоръжението и до днес остава непроучена.

ВХН I

Халколитен некропол Варна III

Съоръжението се намира в гъсто застроен жилищен квартал на морската ни столица. Археолозите разбират за него през 1981 г., когато възрастен мъж носи за претопляване в държавно предприятие „Електрон“ златен амулет. Оказва се, че предметът е намерен случайно при изкопни работи през 1949 г. Специалистите от „Електрон“ реагират правилно, като се свързват с Археологическия музей във Варна и амулетът е откупен. Археологът Иван Иванов записва в инвентарния дневник: „произход на находката – вероятен неизвестен некропол“.

ВХН III

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ
МУЗЕЙ ВАРНА

ВАРНА II

ВАРНА I

ВАРНА III

Варна

ОСТРОВА

Варненски
залив

кв. АСПАРУХОВО

Продължава
в основната
карта горе

АРСЕНАЛА

Некропол

Наколно
селище

0 км 0,5 1

УГОЛЕМЕНИ
ОБЛАСТИ

София

женски). Почти всички мъртви са ориентирани с глава на североизток. Гробните дарове се полагат най-често в горната половина на тялото – съдовете са около главата или гръдния кош, сечивата и оръжието – около торса и ръцете, а накитите – там където са били носени и приживе.

Символичните гробове, познати още и под името „кенотафи“ (от гръцки *κενός* – празен, и *τάφος* – гроб), не съдържат кости, а само дарове. Тази практика е често срещана в гребността, като при нея в земята символично се полагат сечива, украшения, идоли, оръжия и други, свързани с хора, които няма как да бъдат реално погребани (например загинали далеч от селището). Съдейки от типа на предметите в кенотафите от Варненския некропол, археолозите откриват полово разделение в гробния инвентар. Погребения, съдържащи метални и каменни сечива, нагръдници, брадви и други подобни, се определят за „мъжки“, а като „женски“

извънредно богатия и разнообразен инвентар, открит в него. Златните предмети са 990 броя, с общо тегло 1516 грама. [...] Златните предмети са открити навсякъде около и върху скелета...“

Описанието на находката продължава с дълго изброяване на положените в гроба артефакти. Извънредно големите дарове недвусмислено показват, че статутът на погребения се различава от положението на всички останали в общността. И разликата не е само в материалното положение. Богатството на инвентара, присъствието на предмети, символи на властта (брадвата скиптер в ръката), карат археолозите да смятат, че в гроб № 43 е погребан владетелят, притежавал политическата и религиозната власт над всички останали. А фактът, че при халколитните хора от Варненското езеро се е появил механизъм на властта, говори за това, че те вече се различават от всички

Значимостта на находката се изразява не само в нейната материална стойност, а и с информацията, която носи.

се приемат символични гробове с положени игли, гуадеми, огърлици, антропоморфни амулети... В некропола има и кенотафи от „смесен“ тип, в които присъстват едновременно дарове и от двата вида.

От всички изследвани 294 погребения златни дарове са намерени при 62 от тях, като в три от случаите – гробове № 4, № 36 (кенотафи) и № 43 – са концентрирани над 2/3 от цялото намерено количество злато. Изключителен в това отношение е гроб № 43. Ето как го описва неговият откривател, археологът Иван Иванов:

„Скелет на мъж, на възраст около 45–50 години. Тялото е положено изпънато по гръб, с глава на североизток. Черепът е лошо запазен, силно отметнат назад. Дясната ръка е свита в лакътя и в дланта е била дръжката на жезъла. Лявата ръка лежи върху гърдите. Краката са изпънати, дясното стъпало лежи върху лявото. Обща дължина на скелета – 1,70 м. В контекста на погребенията със скелети гроб № 43 заема особено място с

култури, живеещи в съседство. Обединението на общността около един политически и религиозен център е началната фаза на зараждането на цивилизацията.

ВИСОКОТО НИВО на варненската култура се индикира и от още един много важен фактор – развитието на занаятите и в частност нивото на овладяването на металургията. Металните съдове от некропола (медни и златни), тяхното видово разнообразие (голяма част, от предметите не се срещат никъде другаде по света), качеството на изработката и тяхното количество (също уникално за периода) кара учените да смятат, че през халколита в района на Варна е съществувал голям металургичен център. Тук е важно да направим едно уточнение. В началото археологическата наука смята, че металургията в нейния същински вид се заражда в „люлката на цивилизацията“ – Месопотамия, и от там тръгва да се разпространява по света. Находките от

Идоли от кост, изобразяващи силно стилизирани човешки фигури. През периода на халколита се зараждат занаятите, което води до серийна изработка (близки по форма и размери) на различни видове изделия.

земите на Балканския полуостров опровергават тази теория...

В София се срещам с гл. ас. д-р Калин Димитров, археолог от Националния археологически институт с музей към БАН. Той е автор на дисертацията „Медната металургия по Западния бряг на Черно море V–IV хил. пр.Хр.“ и е работил по проучването на гревните рудни находища из възвишението Медни рид, Бургаско. Археологът обобщава фактите по проблема: „Интересът към праисторическата металургия на Балканите възниква в края на XIX век. Тогава учените забелязват, че в нашия регион има нещо по-странно. През шейсетте години на XX век, когато навлиза радиовъглеродният метод за датирание (C14), позволяващ да се направи точно сравнение между данните за времевия произход, известният британски археолог проф. Колин Ренфрю пише една знаменита статия, озаглавена „Автономността на

по-голям некропол. Датировката на място определя погребенията като по-ранни от некропола „Варна I“, но артефактите и трупополагането категорично свързват намереното със същата култура (новото място получава името „Варненски халколитен некропол II“). В най-западния гроб № 3 са открити над 1000 предмета и сред тях 31 златни мъниста – вероятно от огарлица, пръснати в областта на шията. Радиовъглеродното датирание на костите ги отнася към периода 4750 г. пр.Хр., което означава, че мънистата, намерени заедно с тях, са най-старото злато, обработено от човешка ръка! Сензационната находка отново привлича вниманието на световната научна общественост, а проф. Колин Ренфрю пише за нея в списание *National Geographic* в броя от юли 1980 г.:

„Най-старото златно съкровище на света, открито през 1972 г., беше изровено не в Шумер или Египет, долове на

„Праисторическите българи са открили металургията, независимо от по-ранните металурзи от Близкия изток...“

–проф. Колин Ренфрю, *National Geographic*, юли 1980 г.

каменно-медната епоха в Югоизточна Европа“ (1969). Тоест, той е забелязал, че металургията на Балканите е нещо, което възниква самостоятелно, не е свързано с Близкия изток, както обичайно се е мислело, и то трябва да бъде изследвано само за себе си...“

Теорията на Колин Ренфрю много скоро се потвърждава с още едно голямо откритие от Варна. По време на строежа на Домостроителния комбинат, по-точно на неговата административна сграда през 1976 г., работниците попадат на богато погребение. Археологът Иван Иванов, който по това време проучва „Варненския халколитен некропол I“, организира заедно с колежата си Петко Георгиев спасителни разкопки на новата локация. За съжаление там почти всичко е изкопано от багерите и дори на голяма площ вече е налят бетон. Непокътната е останала само една малка част, в която учените проучват три гроба, най-вероятно част от

най-ранната известна цивилизация, места, от които бихме могли да очакваме подобна важна находка. То не идва и от предколумбова Америка, известна със своите богати златни находки в Перу и Колумбия. То беше открито, за най-голямо учудване на всички, в Североизточна България, близо до атрактивния съвременен град Варна и може да е на повече от 6000 години. Намирането на това най-старо златно съкровище изглежда потвърждава моята собствена теория, че праисторическите българи са открили металургията, независимо от по-ранните металурзи занаятчии от Близкия изток...“

ВЪЗТОРЖЕНИЕТ ТОН, с който пише проф. Ренфрю, може би дава известна представа за това колко основополагащо важно за световната наука е откритото край Варна. Металургията – занаятът, променил хода на човешката история, се е зародила независимо на Балканите, а не е донесена отвън... Факт, който кара част от учените да

нарекат Варна „люлката на европейската цивилизация“. И тук стигаме до най-неясната част от историята. Защо, след като владее така добре металургията, след като в обществото вече се е формирала важната социална стратификация, култура „Варна“ не прави следващите крачки и на черноморския бряг не се появява една нова цивилизация, така както това се случва в Месопотамия и Древен Египет?

Задавам въпроса на археолога от Варненския археологически музей г-р Владимир Славчев. Защо след края на халколита културата „Варна“ просто изчезва?

Според г-р Славчев, откакто е открит Варненският некропол, това е най-голямата загадка пред учените: „Десетилетия наред се опитваме да обясним този феномен. За да има цивилизация в смисъла, в който сега я разбираме, ние трябва да имаме няколко важни неща, които обаче са просто едни признаци. Трябва да има монументална архитектура, трябва да има писменост... но всичките тези белези са индикация за едно нещо – трябва да има това, което днес наричаме държавна структура. Тоест – трябва да имаме обединение в една голяма територия на хора, които живеят заедно и са под едно и също управление. Случаят с „Варна“ показва, че обществото е на този път – имаме социална структура, имаме йерархия... появил се е механизъм на властта, но той стига донякъде и оттам насетне това общество се разпада... Големият проблем е защо става така, защо тази култура не прераства в цивилизация?“.

Първоначално обяснението беше, че в Египет и Месопотамия хората се обединяват около поливните системи. Контролът върху иригацията дава на обществото чувството, че то трябва да живее заедно. При нас този фактор липсва. Подобно обяснение обаче е твърде повърхностно, защото то не обяснява всички останали неща... След това започна да се налага теорията, че от североизточните степи тук идва население, което вече е опитомило коня. То с огън и меч посича проходащата цивилизация и тя не успява да разцъфти. Тази хипотеза е свързана с т.нар. курганна теория на Мария Гимбутас. Подобна теза обаче също не може да е вярна, защото, ако такива сблъсъци е имало, ние щяхме

да открием следите им по археологически път. Нашествие на чужденци по това време не може да бъде потвърдено. И тогава се роди следващата версия, която археологът проф. Хенриета Тодорова започна да развива от края на 80-те години. Това е теорията за промяната на климата. Според нея още след края на ледниковата епоха средногодишните температури започват да се повишават. В края на петото хилядолетие тази промяна води на Балканите по-сухи лета и по-сурови зими. Това прави земите по-труднообработваеми и като резултат реколтата е по-малка. Има и още един фактор. Благодарение на затоплянето започват да се топят ледниците и полярните шапки, което води до вдигане нивото на Световния океан (днес то е с ок. 6 до 8 м по-високо, отколкото през петото хилядолетие пр.Хр.). Това от своя страна е причина да се вдигнат подпочвените води. Земите, които тези хора обработват във влажните зони, близо до реки и езера, започват да се заблацияват и населението губи основната си възможност за изхранване. Затова Хенриета Тодорова смята, че те тръгват да мигрират в търсене на по-добри възможности за препитание. И това наистина е така – след края на петото хилядолетие селищата, които са в източната част на полуострова, силно намаляват, а броят им в западната видимо нараства. Впоследствие миграцията продължава още по запад и в началото на четвъртото хилядолетие из нашите земи вече няма нито едно селище, което да е наследник на халколитната култура. Тук възникват големите въпроси – гали хората действително са се пръснали, или пък са променили начина си на живот, например станали са мигриращи скотовъдци? Не е ясно. Но каквото и да са направили, факт е, че системата не е успяла да оцелее, защото външните условия са я променили.

ТЕМАТА ЗА „несъстоялата се цивилизация“, както я нарича историкът Мая Аврамова, обсъждаме и с археолога г-р Калин Димитров. Според него е възможно кризата в обществото да е вървяла на няколко нива. Наред с външните фактори (климатични промени, възможни епидемии и др.) Димитров смята, че още един проблем не е за

Мъже с тюрбани се крият на сянка от пладнешкото слънце в Санги Сар, провинция Кандахар, където Молла Мухамад Омар основал талибаните през 90-те години. Лоялисти от цялата страна идват да се молят в джамията, за която днес отговаря Мавлави Хаятула (вторият отдясно).

ИЗГУБЕНИЯТ ПЪТ НА АФГАНИСТАН

3300-километрово пътуване по останките от основното шосе в страната разкрива рухнала държава в упадък

ТЕКСТ: ДЖЕЙСЪН МОТЛАГ СНИМКИ: БАЛАШ ГАРДИ

Н

НАЙ-СЕТНЕ СЕ ИЗМЪКВАМЕ от смазващата прегръдка на сутрешния трафик в Кабул и картата на моя смартфон изчислява, че ще ни трябва девет часа, за да изминем 500 км до Кандахар по Национално шосе 1 – най-скъпия и важен път в Афганистан.

САЩ наляха стотици милиони долари в тази ивица асфалт – част от 2200-километровия път, обикалящ страната, за да ускорят пътуването и да дадат тласък на търговията между столицата и втория по големина град. Само че би било неразумно да си правим планове за вечеря в Кандахар.

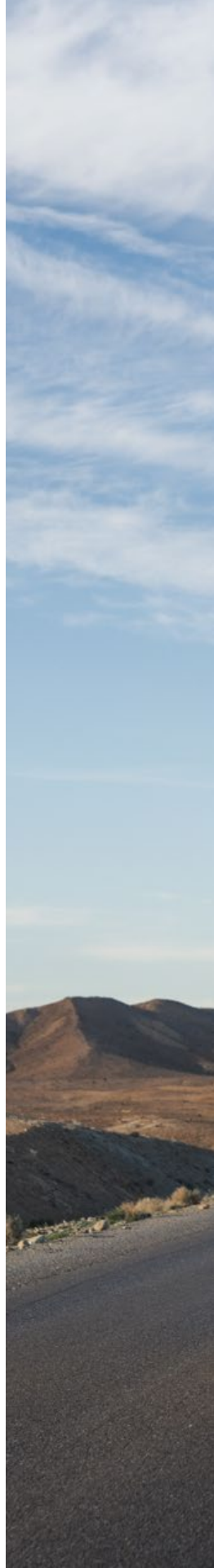
Шосето било построено през 50-те и 60-те години на ХХ в. от СССР и САЩ, съперници в Студената война, които се домогвали до влияние над Кабул. Било съсипано от десетилетия война и безхаберие и през 2001 г. били останали едва ок. 50 км асфалтиран път. Когато трасето между Кабул и Кандахар беше ремонтирано и отворено за движение през 2003 г., пратеникът на САЩ Залмай Халилзад обяви: „Стоим – в съвсем буквален смисъл – на пътя към бъдещето на Афганистан... Бъдеще на благополучие. Бъдеще на мир“. Деветнайсет години по-късно изровеното шосе е натъртващо кокалите свидетелство за тежката цена на ширещите се насилие и корупция, които обаче последваха.

На по-малко от час южно от Кабул, в провинция Вардак, настилката започва да се разпада, надупчена от кратерите от малибанските бомби, което ме принуждава да слизам от пътя и непрекъснато да натискам спирачките, за да не катастрофирам. Рядко качвам над трета скорост. Покритите с бурки вдовици, които

Тежко натоварен камион с навързани отгоре пластмасови туби напредва през отдалечена част на провинция Фарах в Западен Афганистан. Шофьорите казват, че полицаите искали подкупи, за да пускат товарите по време на старото управление, когато не си получавали заплатите и се ширела корупция. Твърдят, че в момента малибаните не правят така.

ПРЕХОДНА СНИМКА

Говеда и магарета се тълпят на пазар за добитък в Маймана, столицата на провинция Фарах. Поредицата сушави години попарили пасищата, застрашвайки препитанието на тази основно селскостопанска страна.

просят милостиня, и момчетата с лопати са издайнически знаци, че трябва да намаля заради оцте щети от бомби. Тъй като няма ремонтни екипи, деца като 15-годишния Есанула и 10-годишния му брат Рафиула пълнят зейналите ями с пръст от зори до мръкнало среццу бакиши от два долара в добър ден.

„Баца ми е болен, а по-големият ми брат е наркоман – казва Есанула. – Какво друго може да направим?“

Пътуването е по-малко стресово в сравнение с последното ми преминаване през тази крепост на талибаните – сунитската мюсюлманска милиция, която завзе властта за първи път през 1996 г. и беше свалена от САЩ през 2001 г., тъй като даде убежище на Осам бин Ладен след нападенията на 11 септември. През август 2020 г. бях на същия път, докато талибанските бойци сипеха огън по конвоите на афганската армия. Изневиделица започваха престрелки, а шепи мирни жители пътуваха на свой собствен риск, докато по-лошо въоръжените правителствени сили се бяха снишили в надупчените от куришуми постове.

Полицейският пост, където бях прекарал нощта, представлява купчина отломки. Десетки групи са изоставени. Грамадите на унищожени танкове от времето на съветската окупация през 1979–1989 г. се търка-

В прашните градски центрове и в порутените села открихме малко следи от двайсетгодишния проект за модернизиране, оглавен от САЩ. С всеки следващ километър изникваха признаци за мрачно минало.

лят на един хвърлей място от потрошени американски хъмвита от по-нова реколта.

Мина година, откакто талибаните се върнаха на власт, след като САЩ изтеглиха силите си 20 години по-късно. Дватамата с фотографа Балаиш Гарди наехме една Тойота Лендкрузър, за да минем по Национално шосе 1, по-известно като „Околовръстното“, което свързва четири големи града на изток, юг, запад и север. Вече две десетилетия отразяваме Афганистан, но до този момент винаги е било твърде опасно да предприемем пълното пътуване. Сега обаче затихването на насилието ни предостави рядката възможност.

В рамките на две седмици, 18 провинции и 3354 км – включително офроуд набежи по скалистия терен, които оставиха следи по джипа – се срецнахме със закоравели бойци, скитащи фермери, жени, подложени на граконови ограничения, каквито не са виждали от 2001 г. насам, и деца, принудени да работят, за да изхранват семействата си. Обединяващата нишка е облекчението, че дългата война, отнела живота на над 150 000 афганци, е приключила и отново цари някакво подобие на ред. Но се трупа и отчаяние, че новият талибански режим с нищо не е по-добър от първоначалния си вариант.

Въпреки обещанията за амнистия на бившите врагове и уважение към правата на малцинствата и жените, талибаните организираха по бързата процедура екзекуции на предалите се правителствени сили, не успяха да спрат сектантските нападения и агресивно изличиха всички усилия за социалното включване на жените. След завръщането на талибаните зависимата от външни помощи икономика пресъхна, поради което – според Световната програма по прехраната – 95% от населението гладува.

В прашните центрове на градовете и в порутените села откриваме малко следи от двайсетгодишния проект за модернизиране, оглавен от САЩ. С всеки следващ километър изникват нови злокобни следи от мрачното и изолувано минало на Афганистан, които засилват усещането за страна, връщаща се назад във времето.

СЛИЗАМЕ от шосето в Шайхабад и тръгваме по настлан с чакъл път, за да

посетим Рошанак Вардак – лекарка и активна бивша депутатка. Тя буквално няма думи при първата ни среца. В цялата страна е началото на учебната година, а талибаните тъкмо са обявили, че в училище няма да бъдат допускани момичета над шести клас.

„Шокирана съм“ – казва Вардак с каменно лице. Пуска ни снимано с мобилен телефон клипче на тийнейджърка, която моли да я пуснат в клас. „Това означава край на нейното бъдеще. Едно човешко същество без образование ще бъде кръгла нула.“

Вардак открила женска клиника през 1996 г., малко преди талибаните да дойдат на власт.

По Околовръстното

За две седмици екипът ни измина 3300 km по Околовръстното на Афганистан и неговите разклонения, за да документира живота след връщането на талибаните през 2021 г. Започнато през 50-те години, шосето било разрушено от непрекъснатите войни, възстановено в началото на новия век и отново съсипано от сражаващите се срещу американската окупация.

Афганските жени умирали тревожно често при раждане и Вардак се оплъчила на консервативните власти, като осигурявала медицински грижи, а в същото време отказвала да покрие лицето си. Била сред първата група жени, избрани в парламента след падането на талибаните, а през 2010 г. се върнала към лекарската си практика, за да лекува жертвите на въстанието. Искала кръвопролитие да престане и според нея талибаните имали най-много шансове. Освен това смятала, че би могла да има смекчаващо влияние върху талибаните в нейната общност, много от които познавала още от момчешките им години.

Последната година попарила надеждите ѝ. Талибаните върнаха разпоредбите, забраняващи на жените да пътуват без роднина от мъжки пол, да посещават парковете в едни и същи дни с мъжете и да показват лицата си на обществени места. „Това не е ислямско – оплаква се Вардак. – Промених си напълно

доброто мнение за тях. Светът върви напред; ние се връщаме назад.“

Съпровождаме Вардак до окръжната болница, където понякога работи – спартанско заведение, зависещо от чужди дарители. Афганската провинция пострада особено тежко от изгубените помощи, американските санкции и замразените авоари – наред с лошата реколта и суровата зима.

В отделението за недохранени Айеша бди над изпостаялялата си гъзичеричка Решма, която се хранва чрез система. На осем месеца Решма тежи 2,5 kg. Директорът на болницата Абдул Хаким е свидетел на между 50 и 100 случая на недохранване месечно и очаква да се увеличат. Когато талибаните се върнали, много медицински специалисти избягали. „Сега вече нямаме нито достатъчно лекари, нито медикаменти, за да лекуваме хората“ – казва Хаким.

Колкото и да е странно, травматологията е почти празна. По време на войната

Миньори се къпят след
работа в държавна
въглищна мина в
провинция Баглан.
Засилващата се
икономическа криза в
Афганистан е накарала
много хора без други
възможности или опит
да се захванат с опасния
миньорски труд.

трупoвете на правителствените войници и талибанските бойци се трупали като „снопове сѣчки“ във фоайето – спомня си Вардак. На няколко километра по-нататък по шосето дългнест 50-годишен мъж, който се представя с бойния си прякор Хан, се хвали, че той е отговорен за повечето нападения по Шосе 1 в окръг Сайидабад. Понастоящем Хан е охранител към Министерството на благоустройството в Кабул – ирония, която много добре разбира. Подобно на всички талибански бойци, с които се срещаме, казва, че и той побел джихад, тъй като чужденците покварявали традиционния афгански начин на живот. Сега, когато войната е приключила, предубежденията му срещу пришълците са се смекчили до любопитство и той ни кани на вечеря. Дим от огън се издига над високите кирпичени стени на подобния на крепост комплекс на Хан, където ни поднасят яхния от бамя и безквасен хляб, приготвени от съпруга и дъщеря, които така и не виждаме. Към нас се присъединява негов бивш гругар, който се представя като Елхам. На чаша чай двамата си припомнят миналото с носталгия по ясното съзнание за обща цел. „По-рано страдахме, но бяхме щастливи – казва Елхам, който сега работи в провинциалната паспортна служба. – Сега ми е скучно и не знам какво да правя. Липсва ми войната.“

С НАВЛИЗАНЕТО в провинция Газни назъбените сиви хребети на провинция Вардак се снижават до унили равнини. Последния път когато шофирах тук, бях част от брониран конвой на американската армия и пътуването ни прекъсна преждевременно, когато самоделно взривно устройство уби двама афгански полицаи в челото на колоната. Този път талибански бойци проверяват багажника ни за оръжие и ни махват да продължим, извинявайки се за неудобството. Вече се стъмва, когато стигаме до Кандахар, родното място на талибаните. През изминалата година сигурността се е подобрила и вече „никой няма да открадне и един афган – казва ни Гулай, който продава сладолед на главния пазар. – Добре са дошли обратно.“ Няколко сергии по-надолу продавачът на платове Сабор Сабори контрира, че макар да има подобрение в спазването на законите и реда, медалът има и обратна страна: хората вече не могат да говорят каквото мислят.

„Независимо дали си щастлив или тъжен – обяснява той, – казваш, че си щастлив.“

Близо до центъра на града гробът на Абдул Разук, страховит полицейски началник, подкрепян от САЩ и бич за талибаните, е зазидан. Той управляваше Кандахар като свое лично владение и пълнеше джобовете си с митнически такси, докато полицаите рекетираха търговците, а неговите хора биваха обвинявани в използване на мъчения и за изчезнали хора. Правозащитни организации са събрали достоверни сведения, че талибаните са убивали за отмъщение бивши правителствени войници, като някои от най-крещящите случаи са в Спин Болдак, откъдето произхожда родът на Разук.

Шесткилометрова опаска от празни и пѣстро боядисани камиони чака да пресече от Спин Болдак обратно в Пакистан. Осакатената афганска икономика разчита на вноса; всеки ден през тази граница минават 12 500 кг стоки, както и конвои с помощи от ООН.

Забръщането на талибаните предизвиква голямо преселение към Пакистан и Иран,

ВЛЯВО

Момичета се тълпят в общинско училище, финансирано от чуждестранна благотворителна организация в провинция Вардак. Подобни заведения били създадени в селски райони и такива под талибански контрол, преди консервативната ислямистка групировка да си върне властта през 2021 г., и често били единствената възможност да получат образование. Ограниченият достъп до международна помощ и забраната на гимназиално образование за момичета поставят под въпрос бъдещето на училищата.

ДОЛУ

Лекарката Рошанак Вардак, на 64 години, посещава пациентките в родилното отделение в болница в окръг Сайдабад в провинция Вардак. През 90-те години тя лекувала свои сънародници бежанци в Пакистан, преди да се прибере у дома, за да се бори с огромната смъртност при майките и новородените.

Жени в бурки чакат пред разрушените от бомби съдебни зали, където ще се гледат делата им, в Шибрган, столицата на провинция Джаузджан. Талибаните забраниха на жени да заемат множество държавни работни места и разпоредиха да се покриват от главата до петите на публични места, за да не изкушават мъжете. Дори говорителките по телевизията трябва да крият лицата си.

включително на професионалисти, необходими за поддържането на работещата сграда. За да спрат изтичането на мозъци, през февруари талибаните обявиха, че афганците без документи за пътуване не могат да заминат, ако не получат специално разрешение.

НА ПО-МАЛКО ОТ 2 КМ от пределите на гр. Кандахар покрай шосето цъфтят насажде-

„Основателят на талибаните Молла Омар казваше за САЩ: „Вие сте най-силната страна на света, а след 20 години ще сте най-слабата“.

– АБДУЛ МАДЖИД

ния от опиумен мак. Цветята са крецияцо и съблазнително повсеместни.

Отглеждането на опиумен мак беше забранено през последните две години от първото талибанско управление; по-късно талибаните наложиха данък върху продажбата на опиум и героин в областите под техен контрол по време на американската окупация. Според ООН Афганистан е бил водещият производител на опиум през миналата година с продукция от 6800 тона на стойност 2,7 млрд. долара, около 10% от БВП на страната. В отчаяниите си усилия да облекчат икономическата криза тази година талибаните имаха избор: да наложат забрана или да си затворят очите.

Нагазвам в едно поле и вдъхвам неприятно сладникавия аромат на латекса на мака. Али Джан, на 36 години, разрязва плодовете със специален инструмент. Печели около 5 долара дневно. „Ако имаше друга работа – казва той, – щях да напусна опиумния бизнес.“ По време на последното правителство – казва Джан – трябвало да плаща рушвети на местните власти. До момента талибаните не са се намесвали, но върви слух, че ще наложат забрана след прибирането на реколтата. Въпреки че САЩ инвестираха 8,62 млрд. долара за борба с наркотиците, отглеждането на опиумен мак се увеличи по време на войната.

Маковите насаждения се множат нагоду покрай черния път към Санги Сар.

Земеделското село е съвсем незабележително, ако не се брой фактът, че именно тук Молла Мухамад Омар, едноок ветеран от борбата на муджахидините през 80-те години, основал талибаните през 90-те години на миналия век. Различни главатари убивали и грабели по време на гражданската война, избухнала след съветското оттегляне, и Омар набрал последователи сред фундаменталистките религиозни студенти, наречени *талиб*, които през 1996 г. завладели цялата страна с много малки изключения.

След като САЩ нахлуха в Афганистан, Омар избяга в Пакистан, където почина от болест през 2013 г. Някогашният му дом в селото бил бомбардиран, но джамията, където бил имам, е възстановена. Старият му другар Абдул Маджид ми казва, че Омар „вярваше, че независимо дали

е жив или мъртъв, [ислямският] емират ще надделее един ден. Казваше на американците: „Вие сте най-силната страна на света, а след 20 години ще сте най-слабата“.

В ЛАШКАР ГАХ, столицата на провинция Хелманд, се свързваме с талиба Роза Билал, с когото се бях запознал месеци по-рано в Кабул. Заради жизнерадостното му отношение и вкуса към социалните медии си мислех, че е донякъде прогресивен. Грешах.

Докато пътуваме по изровен път покрай р. Хелманд, 28-годишният Билал ми казва, че първоначално се записал за атенатор самоубиец, тъй като бил възмутен от американските въздушни удари и нападения. Талибанските офицери решили, че е твърде умен, за да се жертва, и вместо това му възложили да обучава атенатори. В продължение на 12 години водил двойствен живот като боец и нередовен студент. Съвместното обучение на мъже и жени не успяло да смекчи консервативните му възгледи. Вече е преподавател и настоява, че жените трябва да са разделени. „Жените разсейват“ – казва той.

Херат, третият по големина град в Афганистан с население над половин милион, е древно търговско средище с културни връзки с Иран, който е само на 120 км на запад и все още притежава лустро на благополучие. Но в окръзите северно от Херат цари страшна немотия. Масово се съобщава за родители, които продават невръстните си дъщери за

спруги, а се увеличават и продажбите на бобрети за трансплантации. В планинското село Дазвари край границата с Туркменистан местните жители разчитат на хранителните помощи на USAID и ООН, откакто сушата намалила повече от двойно добивите на пшеница и изтребила овцете. Всяко трето дете страда от недохранване – казва старейшината Арбаб Нагер. „Правителството [на талибаните] нищо не прави за нас.“

В едностайната си кирпичена къщурка Ма Биби тече килими по седем дни в седмицата, за да изхранва петте си деца, като получава 25 долара за два месеца работа. Десетгодишната ѝ дъщеря Шарифа също се труди заедно с нея. „Исках да стана учителка, но това вече е невъзможно“ – казва момичето примирено.

В ПРОВИНЦИЯ БАДГИС от двете страни на шосето са се ширнали импровизирани лагери за вътрешно разселени лица, чакащи хуманитарната помощ, която вече не идва. Асфалтът се покрива с изровени участъци и накрая съвсем изчезва.

На един отдалечен пропускателен пункт в Дара-йе Бум талибанският охранител ме изглежда озадачено, когато му казвам, че сме тръгнали към Маймана в провинция Фаряб – следващия голям град на 235 км на североизток. Проверявам картата на моя смартфон, която потвърждава, че още се намираме на Шосе 1: шосето представлява речно корито. Няколко пъти слизам да махам камъни, за да продължим със средна скорост три километра в час. Тъмно е, когато стигаме до Бала Мургаб, затънтено градче от опожарени руини. Един магазинер ни пуска да преспим на пода, но почти не успяваме да починем. Стигането до Маймана е по офроуд маршрут и трябва да следваме тръгващо преди изгрев такси, за да не се загубим. Скоро вече пълзим по рѣба на герета, на едно свлачище разстояние от това да се прекатурим в бездната. Нямаме друг избор освен да следваме задните светлини на таксито и с побелели от стискане на волана кокалчета да си проправяме път през мъчителното изпитание от качвания и спускания.

Когато най-сетне виждаме асфалт пет часа по-късно, все едно се събуждаме от трескав сън. „Околовърстното е мит“ – казвам аз на

глас. Въпреки всички твърдения на картографите и военните стратегии прочутото афганистанско шосе е поредният преекспониран държавностроителен проект, останал незавършен.

ГЛАДКОТО И СЪНЛИВО шофиране до Шибирган, столицата на провинция Джаузджан, е дълго чакана почивка.

Подминаваме отклонението към Дац-и Лейли, където в края на 2001 г. може би 2000 талибански бойци, пленени от узбекския главатар Абдул Рашид Достум, се задушили в транспортни контейнери и били заровени в масови гробове. Достум стана първи вице-президент, а после и маршал на афганските въоръжени сили, докато упражняваше абсолютна власт над Джаузджан през последните две десетилетия и живееше в разкош в палати в Афганистан и чужбина.

Един енергичен талибански служител по въпросите на информацията на име Хилал Балхи ни информира, че сме минали покрай наскоро открит масов гроб. Той отменя някаква среща, за да ни покаже мястото. Пада на колене и започва да копае с ръце, изравяйки челюсти, бедрени кости и останки от грехи, и се къдне, че новият режим ще въздаде справедливост.

В надупчената от бомби сграда на провинциалния съд хората пледират пред духовници с тюрбани. Ахмад Джабед, на 39 години, гладко обръснат компютърен специалист, твърди, че съратници на Достум отнели земята му. „Пребиха ме и ми ступиха лявата

Околовърстното се оказва мит. Прочутото шосе е поредният преекспониран държавностроителен проект, останал незавършен.

ръка – казва той. – Много се радвам на идването на емирата; те крепят закона на Аллах, не волята на властимащите.“

ПО ВРЕМЕ НА ПЪРВОТО талибанско управление справедливостта се раздаваше набързо и брутално: публични обесвания за убийство и изнасилване, ампутации за кражба. Мюфти Захед, главният съдия на Джаузджан, заявява,

ТЕКСТ: ФЕРИС ДЖАБР

ИЗОБРАЖЕНИЯ: ОЛИВЕР МЕКЕС

И НИКОЛ ОТАВА

Невидими

и

скрыти

Новооткритият вид, показан тук, е един от около 1300 познати вида бавноходки. Намерен е в мъх, растящ върху паднали дървесни гънери в Шварцвалд, Германия. Твърде дребно, за да се види с невъоръжено око, това същество е една от милиардите форми на живот в горските почви, които са жизненоважни за здравето на планетата.

Увеличено 24 000 пъти

На микроскопично ниво почвата в Шварцвалд, Германия, е фантастично царство, подобно на горските екосистеми по цял свят

Един-единствен
грам горска почва
може да съдържа
до милиард
бактерии, милион
гъби, стотици
хиляди протозои
и почти 1000
кръгли червея.

Гъбите като тази
Resinicium bicolor
са сред първите
обитатели на
горската почва, които
започват да разлагат
падналите дървета,
защото могат да
усвояват лигнина –
сложното вещество,
което подпомага
образуването на
клетъчните стени
на дървесната тъкан
при растенията.
Не би имало почва
без микроскопичните
гъби, акари, червеи и
други миниатюрни
форми на живот,
които разлагат
по този начин
органичната материя.

7000 X

ЗАГРЕБЕТЕ ШЕПА ПРЪСТ ОТ ШВАРЦВАЛД В ГЕРМАНИЯ ИЛИ ОТ ТОНГАС В АЛЯСКА, ИЛИ ОТ УАЙПУА В НОВА ЗЕЛАНДИЯ.

ПОГЛЕДНЕТЕ Я ОТБЛИЗО.

Какво виждате?

ПРЪСТ, РАЗБИРА СЕ – МЕКА, БОГАТА и тъмна като какао. Борови иглички и гниеци листа. Парченца мъх или лишеи. Може би земен червей, гърчещ се, за да се скрие от светлината, или пък мравка, объркана от внезапната промяна във височината.

Сю Грейстън знае, че там има много повече от това.

Рейнджърът от Шварцвалд Чарли Ебел (вдясно) помага на фотографа Оливер Мекес (в средата) и биоложката Никол Отава да вземат проби от пръстта на място, където гората е непокътната от дървосекачи вече повече от сто години. Работата на Мекес и Отава разкрива забележителното разнообразие от живот, което процъфтява под земята и поддържа екосистемата над нея.

ЕСТЕР ХОРВАТ

Грейстън е заплена от почвата, откак се помни, като всичко започнало в задния ѝ двор. Като младо момиче в Англия тя помагала на майка си да сее семена и да се грижи за градината им. В колежа, където имала достъп до микроскопи, била заплена от множеството създания в пръстта, твърде дребни, за да се изучават с невъоръжено око. Тя знаела, че е открила призванието си. След като защитила докторска дисертация по микробиология на

околната среда в Шефилдския университет през 1987 г., Грейстън започнала да работи за селскостопанска биотехнологична компания в Саскачуан, Канада, а после заела изследователска позиция в научния институт за използване на земята „Маколи“ (днес институт „Джеймс Хътън“) в Шотландия. Там започнала да си сътрудничи със специалисти по екология на растенията, посявайки семената на начинание, което цяло да погълне

КАК ЗАСНЕХМЕ ТЕЗИ ИЗОБРАЖЕНИЯ

Снимките за тази статия са направени със сканиращ електронен микроскоп, който използва електрони вместо светлина, за да улови фините детайли. Този тип микроскопи дават черно-бели изображения, но тези са оцветени, за да покажат различните форми на живот.

Едно-единствено парченце дървесина може да е гъмжащо от горски микроби местообитание. Тук многочетинест червей (вляво) и два вида акари се срещат в най-горния почвен слой на Шварцвалд. Акарите са особено важни за горските екосистеми, тъй като разлагат изобилието от мъртва и жива материя и рециклират хранителните вещества обратно в почвата.

по-голямата част от карьерата ѝ: сложните взаимовръзки между най-малките и най-големите обитатели на почвата – микробите и гърветата.

Комбинирайки иновативните полета проучвания със сложните техники на генетичното секвениране, Грейстън и други еколози са създали много по-подробен портрет на тайното общество, скрито в почвата на горите – предимно невидима общност, без която екосистемата би се срунала.

„Голяма част от биоразнообразието е под земята, но в исторически план не сме знаели много за него“ – казва Грейстън.

ДЪЛБОКО ПОД БАЛДАХИНА от листа на много гори, мрежи от нишковидни гъби свързват корените в микоризни мрежи, чрез които гърветата обменят вода, храна и информация. Едноклетъчни амеби се сливат в променящи формата си струпувания, наречени слузеста плесен, лобувайки бактерии и гъби. Дребни членестоноги, познати като вилоскачки, търчат наоколо, като от време на време се катапултират на разстояние над 20 пъти колкото дължината на тялото си за част от секундата. Орибатидни акари се катерят с мъка по неца, които за тях са планини и каньони, изминавайки разстояние едва 9 м за типичния си жизнен цикъл от 1,5 години.

Други същества са толкова дребни, че могат да се свижат само чрез гърчене или гребане из тънкия слой вода, който обгръща растенията и почвените частици. Тези странни създания включват прозрачни кръгли червеи, ротифери с мъргащи корони от подобни на косъмчета фибри и бавноходки, които наподобяват осмокраки гумени мечета с нокти.

Още по-дребни са протозоите: разнообразна група едноклетъчни организми, които понякога се свижат, като размахват своите безбройни израстъци. Горската почва гъмжи и от всякакви видове бактерии и археи, които на пръв поглед приличат на бактериите, но си имат свое собствено живо царство.

Един-единствен грам горска почва може да съдържа милиард бактерии, милион гъби, стотици хиляди протозои и почти хиляда кръгли червеи.

Почвата не е, както се смятало някога, инертна субстанция, в която гърветата и другите растения се заковят удобно, за да извлекат каквото им е нужно. Става все по-ясно, че почвата е динамична мрежа от местообитания и организми – огромен, вечно променящ се гоблен, оформен от нишките на безброй видове. Почвата сама по себе си е жива.

Сега Грейстън и други еколози твърдят, че това съвременно схващане изисква сериозни промени в лесовъдството. Те установили, че обичайната практика на изсичане нанася много по-мащабни и дълготрайни вреди, отколкото някога сме си представяли. Не е достатъчно да вземем предвид как изсичането на гървета променя гората от нивото на почвата нагоре. За да бъде наистина устойчиво, лесовъдството трябва да се съобразява и с последиците за всичко, което се намира от повърхността на почвата надолу.

ПРЕДИ МИЛИАРДИ ГОДИНИ на Земята не е имало почва – само скалиста кора, която гъбгът, вятърът и ледът постепенно изветрили. Докато микробите, гъбите, лишейте и растенията заселвали земята, те силно ускорили ерозията на скалите, като се заравяли в тях, разтваряли ги с киселините, които отделяли, и ги раздробявали с корените си. Същевременно разлагащите се живи организми обогатили минералната кора с органична материя. Разпознаваемите горски почви се появяват за пръв път във

фосилната история по време на девонския период, преди 420 до 360 млн. години.

Днес животът продължава да поддържа почвите на всички сухоzemни екосистеми на планетата. Горската почва е пълна с жизненоважни хранителни вещества, като въглерод, азот, фосфор и калий. Без ежедневната активност на миниатюрните създания много от тези елементи биха останали само на определени места или биха били недостъпни по други причини.

Докато растенията фотосинтезират, превръщайки слънчевата енергия в богати на въглерод молекули, те отделят част от тези вещества през корените си в пръстта, където микроорганизмите и гъбите ги консумират. В замяна микоризните гъби и някои микроби в корените им помагат да абсорбират вода и хранителни вещества и превръщат химически неудобимите форми на азот в молекули, които растенията могат да използват.

Когато някои части от растенията увяхват и умират, червеите, членестоногите, гъбите и микроорганизмите разлагат устойчивите им тъкани на по-малки компоненти, връщайки хранителните вещества в почвата. Успоредно с това неспирните движения на миниатюрните животни смесват различните слоеве почва, разпределят равномерно хранителните вещества и поддържат почвата аерирана. Като храносмилат големи количества пръст, червеите, голите охлюви и членестоногите обогатяват почвата с органична материя и помагат на частиците да се слепнат, подобрявайки почвената структура.

През 2000 г. Грейстън пътувала до Тутлинген – немски град, разположен на двата бряга на р. Дунав, – за да изследва заедно с колегите си почвите в Шварцвалд. Този регион с площ близо 6000 кв.км в югозападната част на страната, известен с планинските си гори, отдавна е ценен от минната и гърводобивната индустрия. Учените посетили няколко места със 70–80-годишни букове с гладка сребърна кора и криви стволове. Някои от областите, които изследвали, били обект на интензивна сеч, а други били сравнително непокътнати.

Грейстън използвала метални сонди, за да извлече стълбчета горска почва от различните места, и ги занесла до Шотландия, за да ги изследва подробно. Лабораторните тестове и клетъчните култури разкрили, че в една част от горите интензивната сеч

**Разпознаваеми горски
почви се появяват
за пръв път във
фосилната история
по време на девонския
период, преди около
420 до 360 млн. години.**

значително била намалила изобилието от микроорганизми.

По онова време тези връзки били любопитни, но все още криели доста тайнствени подробности. През последните 20 години обаче Грейстън и други изследователи са научили много повече за взаимозависимостта между растенията и микроорганизмите в почвата и за важността на тези връзки за горските екосистеми като цяло.

ПРЕЗ 2003 Г. ГРЕЙСТЪН се преместила във Ванкувър, за да стане професор по екология на почвените микроорганизми в Университета на Британска Колумбия, където работи оттогава. Там тя и нейни сътрудници са изследвали как различните типове лесовъдство променят микробните общества в почвата. Много от проучванията им сравняват три типа сеч: цялостна, при която се изсичат всички дървета на гадено място; равномерно разреждане, което запазва групи дървета, и единично-изборна сеч, която селективно премахва индивидуални дървета, запазвайки равномерната им дистрибуция. Грейстън и колегите ѝ заровили торбички от найлонова мрежа, пълни с фини корени, в части от гората, където са прилагани различни видове сеч. Те оставили корените да се разложат с помощта на гребните животни, гъби и микроби и ги изкопали от няколко месеца до няколко години по-късно. Обратно в лабораторията изследователите провели различни тестове, за да идентифицират организмите, свързани с корените, и да определят колко активни са били те. В много случаи цялостното изсичане

ПО ЧАСОВНИКА ОТ
ГОРЕ ВЛЯВО

Подобно на кошничка с подаръци, плодното тяло на слузеста плесен изпуска спори, разположено върху обвити в гъбни влакна гървесни останки. Слузестите плесени пируват с други микроби, които се срещат в гнезщата растителна материя.

400 X

Познати като кореморесничести, микроскопичните животни от рода *Gastrotricha* оцеляват в тънкия воден филм, обгръщащ почвените частици. Те се придвижват из влажната земя с помощта на подобните си на косъмчета реснички, търсейки бактерии, микроскопични водорасли и други микроби за ядене.

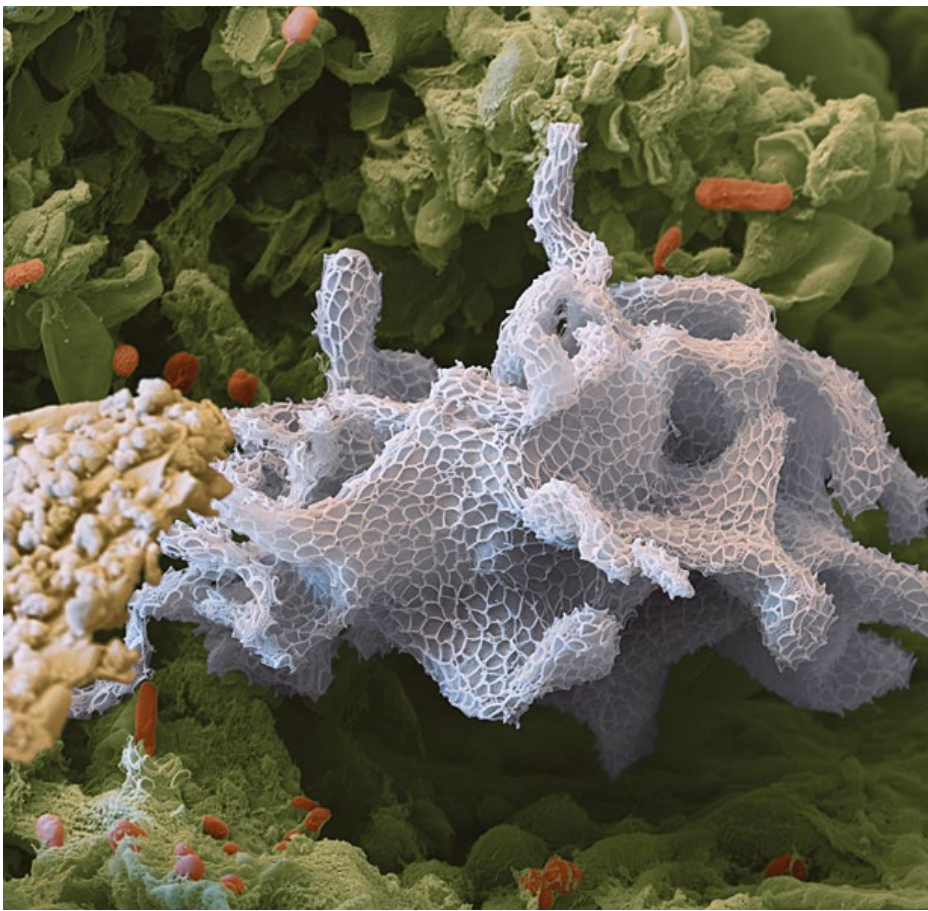
2500 X

Повечето вилоскачки като тази двойка тук не стават по-дълги от 5 мм. Името им идва от подобния на вила израстък, който им позволява да скачат над 20 пъти колкото дължината на тялото си, за да избягат опасността.

100 X

Тази амеба от рода *Korotnevela* била намерена във влажната горска почва. Тези едноклетъчни създания могат да са страховити хищници, които обгръщат бактериите, гъбите и други микроби с аморфните си тела и ги смилат цели.

10 000 X

ИНСТАГРАМ

ГЕРД ЛУДВИГ

ОТ НАШИТЕ ФОТОГРАФИ

КОЙ

Документален фотограф,
роден в Германия
и живеец в САЩ

КЪДЕ

Монтесито Хайтс
в Лос Анджелис, САЩ

С КАКВО

Canon 5D Mark III с 24-мм
с тилт-шифт обектив

Лудвиг, който живее в Лос Анджелис, често прекарва нощите си, фотографирайки паркирани коли. „Подобно на запален наблюдател на птици, съм се научил да разпознавам начина, по който спят“ – казва той. Лудвиг броди по улиците, докато открие автомобил, който му говори; може да е огрян от луната или скрит под разцъфнало дърво. Понякога полицаите го разпитват, но след като им покаже кадрите от камерата си, те се успокояват и дори го насочват към следващия потенциален спящ обект.

National Geographic е най-популярният бранд в Инстаграм с над 312 млн. последователи. На тази страница публикуваме изображения от нашите профили: [@natgeo](#), [@natgeotravel](#), [@natgeointhefield](#), [@natgeoadventure](#), [@natgeoyourshot](#).